

О убиству кнеза Данила у Котору

Као што је познато кнез Данило је погинуо у Котору 1860 године од атентата који је над њим извршио Тодор Кадић из Бјелопавлића. Сам начин убиства и повод за атентат није довољно расвијетљен. Причало се на разне начине: кнежеве присталице на један начин, а противници на други. Чак ни очевици из кнежеве пратње нијесу оставили детаљнијих описа, јер су, како изгледа, водили рачуна о својо безбједности.

У архиви Окружног суда у Котору нађен је извод из расправе и читавог кривичног поступка против Тодора Кадића као и опис извршења смртне казне над њим. Ми ћемо изнијети главне моменте из тог записника који је писан италијанским, онда службеним језиком у Боки, а на српски га је превео Јован Бућин.

Кривична расправа, при Окружном суду у Котору против Тодора Кадића из Бјелопавлића у Црној Гори, убице црногорског владара кнеза Данила Петровића-Његоша, одржана 18 септембра 1860 године.

„Тоша, или Тодор Кадић Алексин из Бована у Бјелопавлићима, Црна Гора, од 30 година, висока стаса, коса, очи, обрве и брци црни, висока чела, нос, подбрадак и уста правилни, лице обло и од краста оштећено, чврстог тјелесног састава, погледа живог, обличја генијалног, маестозног хода, православне вјере, ожењен, са породом, посједник, говори српски, талијански, арбанашки, понешто турски, а пише српском ћирилицом, — окривљен је ради лотајног убиства Његовог Височанства кнеза Црне Горе Данила Петровића-Његоша, вечери 12 августа у 7 сати и 45 минута, године 1860, експлозијом кубуре на капсул. Окривљени је био саслушан исте вечери, и на основу поведеног ислеђења, проистекли су на његову штету слједећи докази:

а) његов нагли долазак на мјесто гдје је извршено убиство и поред његовог прогонства и забране да никад не стане ногом на аустриско земљиште,

б) на њему је нађена брајићка ношња да не би био познат,

ц) што је отишао на винарску трабакулу (брод) да пије вино, што је тада навукао шешир до очију да га не би познали и што је употребио особиту хитњу кад је слазио с поменутог брода, опазивши да се Кнез упутио да уђе у барку, не сачекавши да му капетан трабакуле врати кусур новца којим је платио попијено вино,

д) положена заклетва двају очевидаца: Тасовца и Покорнија који су опазили да убица држи у руци пушку на капсул и да је опалио на свога владара, па је бацио на земљу,

е) његово бјежање послје извршеног дјела,

ф) што се на њему нашла футрола за пушку, 14 метака и неколико капсула, што све одговара пушци нађеној на мјесту злочина,

г) што је окривљени изјавио да између њега и Књаза постоје мржња из узрока који ће се накнадно изнијети“.

Олакшавајућих околности у корист оптуженог нема, ако се изузме његово досадашње добро владање и мржња према Књазу због прогонства из земље. Али то су олакшице које му ништа не помажу у садашњем случају. Одбрана Кадићева током поступка и током расправе састојала се у сталном одрицању.

На основу наведених околности стављен је Кадић под оптужбу дана 6 септембра, истодобно би завршен казнени поступак а заказана главна расправа за дан 18 септембра. Државни тужилац предложио је смртну казну, означивши злочин као убиство с предомишљајем. Бранилац г. Никола Деђовани, ц. к. окружни савјетник, напротив је означио злочин као прст покушај убиства и предложио да се оптужени ослободи из недостатка доказа.

Дана 19 септембра у 6 сати по подне суд је огласио Кадића кривим и осудио га на смрт вјешањем, а дан касније његов бранилац је уложио жалбу против поменуте пресуде. Ми ћемо изнијети све важније податке из те жалбе, нарочито оне који се односе на опис Кадићева живота у изгнанству.

ВИСОКОМ ПРИЗИВНОМ СУДУ!

„Висина среће увијек је предигра претстојећих несрећа које, кад започну, не престају, него прогоне и уништавају самртника. Тодор Кадић, рођен у Бјелопавлићима, Црна Гора, од родитеља поштених, добростојних и упливних, проводио

је блажен живот, окићен љубављу своје младе супруге и миловањем невиних двају синова. Тодор Кадих бијаше срећан човјек.“

Али, једне ноћи 1857 год. ненадно би позван у Сенат, гдје је сазнао да се од њега тражи, под пријетњом смрти, да оптужи педесеторицу кнежевих противника, међу којима треба да буде и његов зет свештеник Павићевић, којима је смртна пресуда већ била одлучена. Невјешт у мистериозној сплетки, запрепашћен идејом лажне оптужбе и престашен што је сјутрашњи дан требао да буде посљедњи дан његова живота и живота зета му, одлучи да с њим заједно побјегне у сусједну турску државу. Наум је извршен исте ноћи и праведник побјеже, претходно положивши заклетву отаџбинским планинама и родној груди да до тог часа није учинио никакво рђаво дјело, па ни замјерку.

У Албанији је са презиром одбио предлог да убије зета и да се слободно врати кући, па је, бојећи се за свој живот, молио аустриске власти да му дозволе боравак на њиховој територији. То му би дозвољено, али послѣје 2 године мирног живота дознаде за тешку вијест да му је сестра Даница, жена попа Павићевића, била присиљена да се преуда иза жива мужа. Озлојеђен тим срамотним чином захвали се на аустриску помоћ и упути у Беч па послѣје у Цариград да од руских претставника добије пасош за Русију да би се жалио Св. синоду на претрпљену срамоту и незаконије.

Молба му је била свуда одбијена, и он, без запосљења и средстава за живот, поврати се из Цариграда, у Галацу оболи од богиња и остаде напуштен од оног истог попа Павићевића, узрочника свих његових несрећа.

Изнурен и физички и морално, Кадих се обраћа аустриским властима за поновну дозволу боравка; у јуну 1860 г. долази у Котор, али му молба би одбијена, а он испраћен до границе Турске. Да би поновио молбу за дозволу боравка он опет долази у Котор 12 августа 1860 по подне. Дошавши на которску риву, а како бијаше празнични дан, он, у страху да не буде познат и ухапшен, упути се на брод да попије чашу вина и ту се задржи до мрака с намјером да се сјутра пријави властима. Али након мало времена чуо је пуцањ из пушке, један, па други, па трећи, иза чега је настала трка на све стране. Бојећи се какве несреће, Кадих је скочио с брода, умијешао се у гомилу и као сви почео викати: стани, стани, стани, не знајући шта се догодило. Како је трчао међу првима, на основу неких сумњичења би ухап-

шен и одведен у ц. кр. окружни суд који је донио одлуку о хапшењу.

Даље се у жалби патетичним стилем моли виши суд да спаси живот невином Кадићу, побијајући пресуду и наводећи разлоге које ћемо нешто опширније приказати.

Свједоци: свједок Покорни није могао видјети да је лице Кадића нагрђено крастама усљед касне вечери, а свједок Тасовац није могао опазити да је кубура била на капсул. Даље се моли суд да проучи топографски план и позицију у којој се налазио Књаз у часу атентата. Књаз је рањен с леђа, што Кадић није могао извршити, јер би могао озлиједити које друго лице што му је стајало с чела. И Тасовац и Покорни под заклетвом су посвједочили да су у руци Кадића опазили кубуру и видјели да је опалио на свога владара, бацио пушку и стао бјежати. Међутим, та тврдња није истинита, јер кад је пукла пушка нико није знао шта се догодило. Једни су мислили да је неки Црногорац из пратње пуцао да поздрави Књаза кад се упутио да се превезе до Главата, други су мислили да су се пушке сенатора судариле међусобно у оној стисци и проузроковале експлозију. Два сенатора из Књажеве пратње повадили су ханџаре и почели трчати ка мосту мислећи да је тамо побјегао убица; неки пак, стадоше се врзмати по обали, што је учинио и Кадић и тиме привукао сумњу на себе.

Даље се тврди да, сагласно параграфу 284, аутопсија (парање) љеша није извршена. Оне вечери кад је извршен атентат, љекарска комисија прегледала је Књажеве ране и изјавила да су заиста тешке, а кад је почела да вади метке, извукла је само један дио, јер рањеник није могао више да подноси болове. И тако је он био цијелу ноћ без љекара и препуштен судбини. Тек идућег јутра љекарска комисија је поново прегледала рану и тада је прогласила смртоносном. Увече истога дана Књаз је умро, дакле, 24 сата послје атентата. Комисија је хтјела да изврши аутопсију љеша, али Црногорци који су се ту налазили, из неког сујевјерја, енергично су се успротивили. Власти, да би избјегле крвопролиће, одустале су од парања љеша и тако је пропуштен онај прави доказ без којег се не може извршити смртна казна. У судској пракси има много случајева да је рана, која је проглашена смртоносном, излијечена.

Даље се у жалби наводи да је код Кадића нађена футрола за пушку, меци и капсули који тачно одговарају пушци, нађеној до рањеног кнеза, па се тврди да је то случај, јер

на свијету има безброј једнаких пушака. И на крају моли се суд да осуђеника препоручи високој царској милости.

Жалба је упућена вишем суду Лојдовим паробродом у уторак 30 септембра 1860 г.

БИЉЕШКЕ О ПРИМЈЕРНОМ ПОНАШАЊУ КАДИЋА ОД ЧАСА ХАПШЕЊА ДО СМРТИ.

Његови одговори били су кратки, оштроумни и уљудни. Није јадиковао ни проклињао, није никад никога замолио да има сажалења према њему. Једном ријечи, држао се увијек примјерно и достојно поштовања. Ни у тамници, ни на путу из затвора до суда, ни пред судијом није дао повода каквој замјерци, никад није употребио какав непристојан гест ни псовку.

Кад му је током расправе скренута пажња на злочин, показујући кожни коланџемер, пушчане метке и капсуле што му је било одузето при хапшењу, затим кубуру, струку и окрвављену кнежеву доламу, није се ни најмање збунио ни промијенио боју лица, — одрицао је оно што је морао одрицати, а признавао само оно што није могао никако одрећи.

Дана 6 септембра завршен је поступак и Кадић стављен под оптужбу. Истражни судија, ц. кр. савјетник Матија Глиго, саопштио му је то и замолио га да му каже да ли је мрзио покојног Књаза. Кадић одговори: „Кунем се богом да немам никакве мржње према мртвоме Књазу, али ипак, молим вас да ми свучете кошуљу па је ви обуците, и онда ми судите“. Дана 16 септембра у 6 сати по подне претсједник суда г. Хенрик Поточњак прочитао му је пресуду на српском језику. Кадић је није разумио и кад му је поново прочитана, слегао је раменима и изјавио: „Нека је хвала богу“. Кад су га повратили у тамницу, постављена је дупла стража и био је позван ковач да притврди врата и решетке на прозорима. Кадић је све то посматрао с презирним потсмијехом. Првог дана иза пресуде пјевуцкао је у тамници и говорио да је Књаз погинуо као пас, а да ће он умријети као хришћанин, па је затражио да му из тамничке православне капеле донесу духовну књигу коју је по цио дан читао.

У ћелији са Кадићем био је неки Илић из Леденица који га једнога дана увриједи ријечима: „Има људи који читају молитвенике, а на јавним мјестима су вршили убиства“. Он одговори: „Ни ти ни ико други не може тврдити да сам ја некога убио. Правда је наша да ме осуди на смрт и ја се покоравам, али нико се неће насладити да ме види на вје-

шалима као плачљиву бабу. Уосталом, ако је неко од другог гоа гоњен, потлачен, остављен без имовине и доведен до лудила, не може му се замјерити ни убиство“.

Виши суд је потврдио пресуду Окружног суда; 10 октобра у 4 сата послје подне стигао је Лојдовим паробродом целат, а око 4 и по сата Кадић је одведен у суд гдје му је саопштено да је виши суд својим дописом бр. 14156 од 28 септембра 1860 г. оснажио пресуду Окружног суда, а смртна пресуда ће бити извршена 13 октобра у 9 сати прије подне. На путу од суда до тамнице маса народа је радознало посматрала његову баснословну безбрижност. Он се поче смијати и, машући главом, рече кључару Веселију који му стајаше са лијеве стране: „Изгледа да ови нијесу никад видјели људе, или мисле да они неће никад умријети. Умријећете и ви сви, драги моји, врло вјероватно другом смрћу, али ипак ћете умријети“. Истога дана посјетио га је которски правослазни парох прота Константин Јовановић да га упита жели ли да се измири с богом, а он му одговори: „Данас, господине, нећу, али изволите доћи сјутра и сазнаћете све“. Те ноћи заспао је само неколико минута, а остало је провео у картању.

У јутро 12-ог исповиједио се, затим је подуже разговарао са истражним судијом и државним тужиоцем, а мало касније је у присуству проте К. Јовановића, неколико официра и неколико приватних особа, одржао овај говор: „Господо моја! Свакоме човјеку је мио живот па га с тога сама природа обавезује да на његово одржање употреби све могуће силе, али кад све настојање остане бесплодно и кад види да му се приближава посљедњи час, потребно је да се исповиједи. Ја сам се исповиједио најприје богу, па судијама, а сада ћу вама: Сада покојни црногорски књаз Данило Петровић хтио је да ми одузме живот, јер сам одбио да послушам његове крвничке наредбе. Тај мој одбитак поштедио је живот многим невиним људима. Приморан сам био да оставим отаџбину, старе родитеље, младу супругу и два невина сина да бих сачувао главу. По наредби Књажевој побијено је пет чланова моје родбине, конфискована моја имовина и присиљена моја сестра да се преуда иза још живог мужа који је био присиљен да бјежи са мном заједно. Мој боравак у Аустрији власти нијесу трпјеле, нијесам могао добити пасош за Русију да бих се код Св. синода потужио на претрпљену срамоту због преудаје сестре. С једне стране гонио ме Књаз, с друге француски конзул у Скадру. Обојица су тражили моју главу. При свим тим гоњењима и поред наговарања других, никад

се не бих одлучио да убијем Књаза. Али кад сам дознао да је Књаз на моју главу поставио варварску уцјену од 500 форинти, ријеших се да наплатим свој живот за цијену много вишу, да га убијем гдје га будем затекао. У ту сврху прибавио сам кубуру великог калибра, напунио сам је до врха цијеви сваковрсним зрнима и упутио се у Котор гдје сам стигао оне судбоносне вечери кад је Књаз шетао обалом. Умијешао сам се у гомилу народа у часу кад се укрцавао у барку да се превезе у Главате. Тражио сам очима гдје је он. У оном грозном часу, за мало вечерњи сумрак не учини да убијем невина човјека мјесто њега. Са једне стране Књажеве стајаше неки сенатор у једнакој долами као он. Мислећи да је то онај кога треба да убијем, извукох кубуру уперивши је на сенатора, али у том часу Књаз се окрену да припали цигарету од неког присутног, па га при свјетлости пламичка познадох. Кад је запалио цигарету и заузео пријашњи став, циљајући на њега, опалих из пушке, коју нијесам бацио на земљу, како је лажно било свједочено, него ми је велика отпорна снага пуцња истргла из руке. Ето тако се све догодило. Свјedoци који су ме теретили нијесу видјели кад сам испалио пушку, него само онај који је Књаза огрнуо струком“. Даље је Кадих причао како је кнез Данило послао Црногорца Николу Гашова (презиме непознато) албанском мухамеданцу Алилу Бећову Сулечићу, код кога је Кадих служио, нудећи му 500 форинти за отсјечену главу Кадихеву, или да му га пошаље жива. Уколико на то пристане и изврши понуду, новац ће му исплатити француски конзул у Скадру. Али поштени Сулечић, озлојеђен подлом понудом, обавијести Кадиха о свему, и тако му спаси живот. Касније је подијелио бројеве за лутрију неколицини сујевјерних грађана и пожелио им срећан живот.

На нечије питање: да ли се боји смрти, он одговори: „Зашто бих се бојао? Доста сам свијета обишао, видио сам и стријељања и вјешања великих особа. Уосталом, неки умиру начином како вам рекох сада, други умиру као утопљеници, неки у ватри изгоре, некима отсијеку главу, многи умру на бојишту, а неки природном смрћу на постељу итд. — и сви се они муче. Ја сам смрт заслужио; моје кривице и оне Књажеве, биле су претешке земљи, па је морала да нас прождере. Обојица смо били кривци и ето нас до мало обојица под земљом. Али ја умирем с једном жалости: пролио сам невину крв за вријеме мог боравка у Цариграду. Убио сам без икакве његове кривице брата онога који се по наредби Књажевој оженио мојом сестром. То је једино због

чега ме гризе савјест, али бог је велик и милостив, па се уздам да ће ми опростити. Неко од присутних упита га да ли је, за свог боравка у Црној Гори, видио да су некога стријељали: „Од оних, одговори, што сам ја видио није мањи број од стотине. И какве су то личности биле? Цвијеће и јунаци црногорски! Царевина аустриска броји 38 милиона становника, а Црна Гора је према њој шака народа, и никако не вјерујем да је у истом раздољу било толико осуђених на смрт, колико у Црној Гори“.

Ноћу између 12 и 13 октобра тешко се исплакао, затим се умио, очешљао и попио шољу црне кафе са бисквитом. Послије је разговарао са два свештеника, па са истражним судијом и државним тужиоцем и умолио их да што прије упуте молбу цару да помилује бјегунце и смањи казну которским тамничарима. За то вријеме двије чете пјешадије у потпуној паради постројиле су се испред тамнице. Кадић, опазивши војску и чувши ударање добоша рече: „Браћо, треба се справљати“. Замолио је да му донесу чашу вина и да му дозволе да попуши цигарету. Вино је попио, а цигарету није имао времена да испуши, јер се читава пратња упутила ка вјешалима. Путлом, Кадић, који је изгледао расположено, поздрављао је народ и тражио опроштење. На вјешалима се храбро држао. У 9 сати и 29 м. издахнуо је. За то вријеме војска је гологлава клечала.

Из наведенога се јасно види како је и кад извршено убиство кнеза Данила, како је текла расправа, како се Кадић бранио и гдје је провео 3 године прогонства. Неоспорно је да је писац овог документа био наклоњен Кадићу, јер га је приказао са очигледном симпатијом. Да ли је симпатија према убици, која донекле умањује вредност овог документа, политичке или сентименталне природе? Из Кадићева признања и образложења убиства излази да је он био жртва Кнежеве строге политике и да је, као примитивац, заиста био принуђен да изврши убиство-околностима (прогонство, удаја сестре, уцјена итд.) које је изнио у својој исповијести. Али, намеће се питање како је на ту ствар гледала Аустрија. Да није Кадић несвјесно послужио као оруђе за извршење убиства? Француски конзул у Скадру био је умијешан у ову ствар, а Наполеон III је био наклоњен кнезу Данилу. Званична Аустрија је све то морала знати и имати своје гледиште. Мислим да би у том правцу требало тражити потпуно решење овог питања.